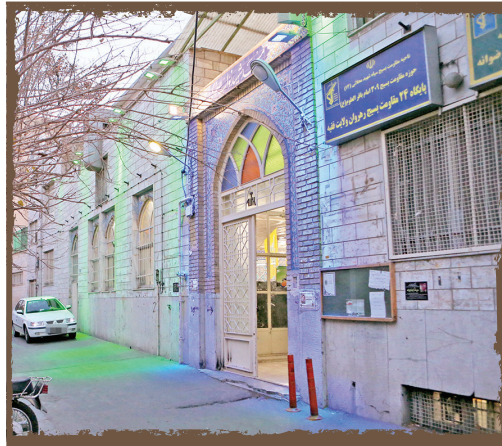

پیرمحلله‌های تهران

روزگاری دولاب نه محله‌ای کوچک در دل تهران، بلکه آبادی بزرگی بود مملو از زمین‌های زراعی گندم و جو و باغ‌هایی انبوه، بیخ گوش پایتخت. دولاب هزار ساله که به دارالمؤمنین نیز مشهور است، تاریخچه‌ای غنی دارد. این آبادی کهن در طول تاریخ میزبان مهم‌ترین و اثرگذارترین پایگاه‌های فرهنگی، علمی و مذهبی کشور بوده است؛ خطه‌ای که دانشمندان و عرفای بزرگی چون ابوالبشر دولابی و حاج اسماعیل دولابی را در دل خود پرورش داده و منشأ تحولات فرهنگی و علمی بسیار بوده است. در این شماره از همشهری محله با اشاره به بناهای تاریخی، گویش، گورستان‌های قدیمی، پهلوانان، علما، مشاهیر و سبک زندگی دولابی‌ها سراغ تاریخ پروپیمان دولاب رفته‌ایم. مطالب این پرونده حاصل پنجمین نشست پژوهشی «محله من» است که به همت مرکز تهران پژوهی همشهری با حضور علیرضا زمانی، تهران پژوه، مهدی گلشناس، حسین حاجی ابوالقاسمی دولابی، سیدمحمدعلی متبحری، حسین حاجی قربانی دولابی، سیدتقی هاشمی دولابی، محسن حبیب دولابی و سعید کفایی از اهالی قدیمی و معتمدان محله دولاب برگزار شد.

پایگاه چند صد ساله مبارزان انقلابی

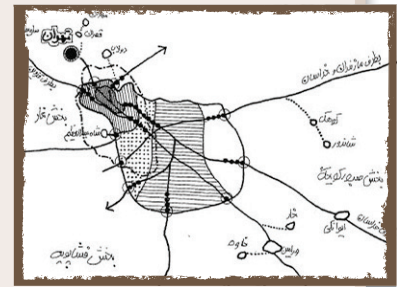
این محله به نام ارباب صادق هدیه کرد. ارباب صادق هم در این زمین کشاورزی راه انداخته بود تا اینکه کشاورزان آذربایجانی از ارباب صادق محلی برای نماز خواندن می‌خواهند. ارباب صادق زیر بار ساخت مسجد نمی‌رود و فقط دو اتاق می‌سازد که کشاورزان در آن نماز بخوانند. چیزی که در وقف‌نامه‌های این مسجد خوانده‌ایم این است که ۱۵۰ سال پیش مسجدی اینجا ساخته شده که دو اتاق و یک آب‌انبار داشته و کنارش یک کاروانسرا بوده است. مسجد ۲۰ سال به همین شکل باقی ماند تا اینکه سال ۱۳۲۲ ارباب محمدتقی، پسر ارباب صادق، که فرزندی نداشت، گفت می‌خواهد از خودش یادگاری به جا بگذارد و زمین مسجد را تا ۵۰ متر مربع وسعت داد. مسجد ارباب سه بار بازسازی شده است و از ابتدا سه محراب داشته که در بازسازی‌ها خراب نشده‌اند. «مسجد فاطمیه دولاب»، «مسجد چهارده معصوم (ع)»، «مسجد نیک عهد»، «مسجد مهدیه» و «مسجد زینبیه» از دیگر مساجد این محله به شمار می‌روند.

جلسات مذهبی و حضور انقلابیون مبارز مانند نواب صفوی، حسین واحدی و ذوالقدر اشاره کرد. همچنین بعدها محل ملاقات و گفت‌وگوی شهید آیت‌الله سعیدی و شیخ مهدی حق پناه با مرده بود. از دیگر مساجد مهم این محله مسجد ارباب است. زمانی درباره این مسجد می‌گوید: «ارباب محمدتقی، وارثی نداشت. خودش گفته بود «می‌خواهم کاری کنم که تا سال‌های سال مردم نام مرا به خاطر داشته باشند». این را گفت و مسجدی را که پدرش سنگ‌بنای آن را در محله دلگشا گذاشته بود وسعت داد؛ مسجدی که نام ارباب را روی آن گذاشت. می‌گویند در قدیم رسم بود برای ساخت مسجد هر کسی چیزی هدیه می‌کرد. بناها رایگان کار می‌کردند و فرش فروش‌ها چند تخته‌فرش هدیه می‌دادند. اما ارباب محمدتقی حتی یک چراغ هم برای هدیه قبول نکرد؛ به طوری که قدیمی‌ها می‌گویند هزینه خشت‌خشت این مسجد از جیب خود ارباب است. زمین این مسجد را ابتدا ناصرالدین شاه به یکی از اربابان

نوشته تابلوی سردر مسجد، تاریخ ۱۲۵۵ هجری قمری یعنی سال ۱۲۱۷ شمسی را سال ساخت بنا عنوان می‌کند. مسجد پیر دولاب که اکنون با نام «نواب صفوی» آن را می‌شناسیم، با توجه به اتفاقات تاریخی‌ای که در آن رخ داده، فراموش نشدنی است و وقتی صحبت از بیان هویت محله به میان می‌آید، اهالی از حضور مبارزان و افراد برجسته‌ای همچون شهید نواب صفوی در این مسجد یاد می‌کنند. این مسجد در یکی از کوچه‌های باریک خیابان امیر سلیمانی قرار دارد. علیرضا زمانی می‌گوید: «این مسجد ابتدا سقفی گنبدی با تیرهای چوبی داشت که با حصیر اطراف آن را پوشانده بودند. هزینه تیرها داشت مسجد از موقوفه بانویی به نام هاجر خانم حسینی‌راد تأمین می‌شود. او سال‌ها پیش خانه خود را وقف این کار کرد. از اتفاقات مهم تاریخی این مسجد می‌توان به برپایی

■ موضوع: مسجد پیر دولاب
■ ویژگی: تاریخ‌ساز محله دولاب

لشکرگاه افراسیاب

■ موضوع: حدود و تاریخچه دولاب
■ ویژگی: برخورداری از تکنولوژی پیشرفته برشین‌ویل

روزگاری دولاب نه محله‌ای در شرق تهران، بلکه بزرگ‌ترین آبادی اطراف تهران به شمار می‌رفت؛ گستره‌ای وسیع که با چهار محله دولاب بالا، دولاب پایین، میان و عسگری شناخته می‌شد و پر بود از اراضی کشاورزی و باغ‌های سرسبز. سیدتقی هاشمی دولابی، یکی از اهالی قدیمی دولاب، درباره حدود دولاب کهن می‌گوید: «اگر آبادی بزرگ دولاب را با تقسیمات شهری امروزی قیاس کنیم، دولاب تاریخ تمام منطقه ۱۴ و بخش‌هایی از مناطق ۱۳ و ۱۵ را در بر می‌گیرد؛ اما تا دوران صفویه آبادی بزرگ دولاب روستایی وسیع از توابع ری بود و در همسایگی تهران قرار داشت و از جنوب به ری و از شرق هم به کوه‌های دوشان تپه که کشاورزان قدیمی دولاب به آن کوه‌سپاه می‌گفتند، می‌رسید.»

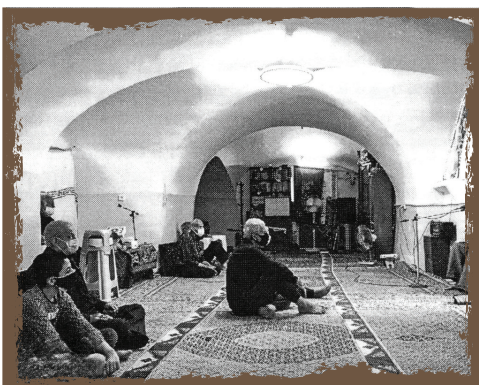
دولاب علاوه بر اینکه آبادی بزرگی بود بیخ گوش تهران قدیم، قدمت بسیار داشت؛ تاجایی که به گواه منابع مکتوب این آبادی از تهران نیز قدیمی‌تر است. علیرضا زمانی در این باره می‌گوید: «رد پای نام دولاب در بسیاری از وقایع تاریخی و منابع مکتوب دیده می‌شود؛ از لشکرگاه افراسیاب در اساطیر باستانی ایران تا حمله محمود غزنوی به ری. با این بیان قدمت زندگی در دولاب از تهران هم بیشتر است و می‌توان گفت که قدمت این آبادی به بیش از هزار سال می‌رسد. گواه این مدعا دانشمندی به نام ابوالبشر دولابی است که هزار سال پیش در دولاب که روستایی در مجاورت ری بوده زندگی می‌کرده است.»

نام دولاب اگرچه با تاریخ تهران و ری گره خورده، اما در نقاط مختلف کشور نیز نامی آشناست؛ چراکه در شهرهای مختلف ایران از اصفهان تا قشقم و کامیاران هم محله‌هایی به همین نام وجود دارد. برای رمزگشایی از این ماجرا باید سراغ ریشه نام دولاب و وجه تسمیه آن برویم. هاشمی می‌گوید: «واژه دولاب از واژه «دلو» و «آب» ساخته شده است.» زمانی هم در این باره می‌گوید: «دلوآب یا دولاب تکنولوژی پیشرفته دوران هخامنشی است و از آن به تکنولوژی «پرشین‌ویل» هم یاد شده است.»

مسجد هزار ساله

■ موضوع: مسجد جامع دولاب
■ ویژگی: یادگار دوره ایلخانیان

قدمت مسجد «بقیه‌الله» در روایت‌های محلی به حدود هزار سال می‌رسد. برخی آن را نخستین مسجد تهران می‌دانند که برگی از تاریخ و قدمت محله دولاب را به تماشا می‌گذارد. براساس اسناد تاریخی و گفته کارشناسان میراث فرهنگی، ساخت این مسجد به زمان ایلخانیان برمی‌گردد. سیدمحمدعلی متبحری دولابی، از ساکنان قدیمی محله دولاب، روایت می‌کند: «چند سال قبل که کارشناسان میراث فرهنگی برای کنکاش درباره قدمت و هویت تاریخی مسجد به اینجا آمدند بقایای مهر، تسبیح و سجاده‌ای را که به حدود هزار سال قبل تعلق داشت در مسجد کشف کردند. همین داشته‌های تاریخی ثابت می‌کند که مسجد قدیمی گذر بالای دولاب، قدیمی‌ترین مسجد پایتخت است. پی‌سوز، سکه، تکه‌شیشه‌های رنگی، سفال زین‌فام، قطعاتی از سفال‌های لعابدار یک رنگ فیروزه‌ای و دهه‌تکه انواع دیگر سفال از جمله انشایی بود که کاوشگران بیرون کشیدند.» زمانی در این باره بیشتر توضیح می‌دهد: «سفال

در برهه‌ای به دلیل اینکه کف آن را با حصیرهای قدیمی می‌پوشاندند نام «مسجد حصیری» شناخته می‌شد. بعدها به مسجد زیر بازارچه تغییر نام داد و زمانی هم به آن مسجد جامع یا بقیه‌الله دولاب می‌گفتند.» همچنین به روایت اهالی، حاج اسماعیل دولابی به دوستان و آشنایان سفارش این مسجد را کرده و گفته این مسجد نظر کرده است و خودش هم معمولاً در این مسجد معتکف می‌شد.

زرین‌فام برای ساخت ظروف تجملاتی و اعیانی به کار می‌رفت و مخصوص پذیرایی از بزرگان بود. پیداشدن این اشیا در دولاب، حضور افراد خاص و با شرایط ویژه را در این مکان نشان می‌دهد. از طرف دیگر، در آن سال‌ها بچه‌شیعه‌ها در کنار هر مسجد تکیه‌ای هم می‌ساختند و به همین دلیل این نقل قول که تکیه‌چال بعد از مسجد پیرسر و شکل گرفته است، صحیح و به واقعیت تاریخی نزدیک است. نام مسجد پیر دولاب در طول تاریخ بارها تغییر کرد.